

ПРАВОТО НА ХЕТЕРОСЕКСУАЛНИТЕ ДВОЙКИ, ЖИВЕЕЩИ НА СЕМЕЙНИ НАЧАЛА В БЪЛГАРИЯ, В СВЕТЛИНАТА НА ЗАБРАНАТА ЗА ДИСКРИМИНАЦИЯ ПО ЧЛ. 14 ЕКПЧ*

*Михаил Екимджиев***

Настоящият анализ има за предмет нарушения на ЕКПЧ, произтичащи от неравноправното третиране в българското право на хетеросексуалните двойки, които трайно съжителстват без сключен граждански брак в сравнение със „семейните“ двойки.

В много аспекти българското законодателство предоставя правна защита само на лицата, сключили официален граждански брак. Макар трайно съжителстващите несемейни двойки да са в идентично фактическо положение, те не се ползват от същите права.

Без претенция за изчерпателност, изложението акцентира върху разпоредби, които превръщат хората, живеещи на семейни начала, в жертви на неравно третиране, без легитимна цел, в дисонанс със стандартите за необходимост и пропорционалност на държавната намеса в индивидуалните права.

Фактическото съжителство – исторически преглед

Конкубинатът – фактическото съжителство между мъж и жена без брак, е правен институт, известен още в Древна Гърция и Древен Рим. В Древна Гърция той съществувал предимно в случаите, когато на гражданин не било позволено да сключи брак с жена от съсловието на метеките¹ или на робите. Тази връзка се считала за незаконна, но се толерирала, ако жената не живее в един дом със законната съпруга.

В Древния Рим конкубинатът бил регулиран със закон, предвиждащ строго наказание за прелюбодейство. От него били освободени само мъжете, които са в конкубинат поради законова забрана за сключване на брак с жена от по-низше съсло-

* Анализът е изготвен в изпълнение на проект „Институционална подкрепа за правозащитните дейности в България“ с финансовата подкрепа на Foundations Open Society Institute (FOSI).

** Адвокат от Пловдив.

¹ Чужденци или освободени роби, които нямат политически права.

вие, но възнамерявали да встъпят в брак, когато забраната отпадне. Родените от конкубинат деца се ползвали с ограничени права за наследяване, а при липса на деца от законен брак – с пълни права.

През средните векове и ранното християнство конкубинатът съществувал наред с църковния брак. На Тридентския църковен събор на Римокатолическата църква (1563 г.) той е забранен.

От втората половина на XX век в световен мащаб е налице тенденция към увеличаване на двойките, живеещи на семейни начала без граждански брак. Тази тенденция е съпроводена с постепенно приравняване на правното положение на децата, родени от конкубинат, и тези от законен брак.

В българското социалистическо общество фактическото съпружеско съжителство е нежелано изключение от правилото и „враг“ на гражданския брак като утвърдена идеологическа ценност. В съответствие със социалистическия морал отмененият чл. 180 НК дори инкриминира напускането на семейството и заживяването на съпружески начала с друго лице.

Фактическото съжителство в България след 1989 г. – статистика и тенденции

Според Института за изследване на населението и човека при БАН в годините на прехода се наблюдава динамична промяна на семейните модели в България. Младите хора все по-категорично предпочитат съвместното съжителство без граждански брак. От всички съжителства без брак 70 % са сред младите възрастови групи от 16 до 39 години.

По данни на Националния статистически институт от 1991 г. е налице трайна тенденция на увеличаване на извънбрачните раждания. Техният относителен дял нараства от 18, 5 % през 1992 г. на 42, 0 % през 2001 г. и на 56, 1 % през 2011 година. През 2012 г. броят на родените извънбрачни деца е 39 695, или 57, 4 % от всички раждания.

За съжаление, българското право не отразява адекватно тези явни и съществени промени в обществените нагласи, и по-специално в отношението на младите българи към гражданския брак в настоящия му вид.

Различното третиране на брачните и несемейните хетеросексуални двойки от българското законодателство

А) В сферата на личните и имуществените отношения

Фактическото съжителство не поражда правните последици на гражданския брак. Съгласно чл. 4, ал. 1 СК само гражданският брак, сключен във формата, предписана от кодекса, прави мъжа и жената „съпрузи“ и „семејство“. Само той поражда последиците, които българското право свързва със сложния комплекс семейни отношения. Базиран на този принцип, СК регламентира само личните и имуществените отношения между лицата, сключили граждански брак.

Само хетеросексуалните двойки с граждански брак могат да уредят имуществените си отношения, избирайки предоставените им от СК възможности за съпругеска имуществена общност, разделност или договорен режим². При несемейните двойки съвместното придобиване на вещни права от двамата партньори поражда само обикновена съсобственост.

Семейният кодекс регламентира последиците от прекратяването на брака в личните и имуществените отношения само между съпрузите. Двойките, живеещи на семейни начала, не могат да се ползват от редица права, които са предоставени при развод на брачните двойки. Така например родителят, който след раздялата на партньорите отглежда родените през фактическото съжителство непълнолетни деца, не може да претендира за предоставяне ползването на семейното жилище, ако то е собственост на другия родител или на трети лица. Такова право има само родител, сключил граждански брак³.

Само лице, което е било в граждански брак, би могло до иска издръжка от бившия си съпруг при условията на чл. 145 СК.

При фактическото съжителство не се прилага презумпцията за бащинство. За установяването на бащинството е необходимо припознаване от бащата или предявяване на положителен установителен иск от детето или от майката⁴.

Произходът на детето от майката може да бъде оспорен от нейния съпруг⁵, но не и от мъжа, с когото тя съжителства на брачни начала.

² Глава четвърта от Семейния кодекс: „Имуществени отношения между съпрузите“.

³ Член 56 СК.

⁴ Член 64 и 69 СК.

⁵ Член 60, ал. 3 СК.

Партньорът не е втори родител – единият партньор не може да осинови осиновеното дете на другия партньор⁶. Българското законодателство не допуска дете да бъде осиновено едновременно от две лица, които не са съпрузи. Така живеещите във фактическо съжителство не могат да осиновят заедно едно дете, тъй като тази възможност е предоставена само на съпрузите.

Несемейните партньори не се наследяват по закон и нямат право на запазена част от наследството. Наследяване между тях може да се уреди само чрез завещание. То обаче не може да накръпява запазената част на визираните в Закона за наследството „необходими наследници“, включително на „формалните“ съпрузи.

Б) В сферата на осигурителните и данъчните права

Съгласно чл. 9, ал. 6 от Кодекса за социално осигуряване за осигурителен стаж при пенсиониране се зачита и времето, през което родител (осиновител) или съпруг (съпруга) са полагали грижи за инвалиди с трайно намалена работоспособност, които постоянно се нуждаят от чужда помощ, поради което не са били осигурени или не са получавали пенсия. При пенсиониране на тези лица за периода, който се зачита за осигурителен стаж, от държавния бюджет се внасят осигурителни вноски в размера за фонд „Пенсии“ върху минималната работна заплата към датата на отпускането на пенсия. Подобно право не се предоставя на извънбрачните партньори.

Право на наследствена пенсия има само преживелият съпруг, но не и преживелият партньор, живял на семейни начала с починалия. Освен това лицата, които са били във фактическо съжителство, нямат право на добавка от пенсията на починалия си партньор⁷.

Правата на осигурените лица, произтичащи от допълнителното задължително пенсионно осигуряване, може да се наследяват и прехвърлят само между възходящи, низходящи роднини и съпрузи⁸.

Член 22а от Закона за данъците върху доходите на физическите лица регламентира „данъчни облекчения за млади семейства“. Данъчното облекчение се изразява в приспадане от сумата от годишните данъчни основи на направените през годината лихвени плащания по ипотечен кредит за закупуване на жилище, когато кумулативно са налице следните условия: 1. договорът за ипотечния кредит е сключен от данъчно задълженото лице или от неговия съпруг; 2. данъчно задълженото лице или неговият съпруг не са навършили 35-годишна възраст към датата на сключване на договора за ипотечен кредит; 3. ипотекираното жилище е единствено жилище за семейството през

⁶ Съгласно чл. 81, ал. 1 СК никой не може да бъде осиновен от две лица, освен ако те са съпрузи.

⁷ Член 80 и 84 от Кодекса за социално осигуряване.

⁸ Член 170, чл. 247, ал. 3 и чл. 291 от Кодекса за социално осигуряване.

данъчната година. Трайно съжителстващите млади несемейни двойки са лишени от това право.

По силата на чл. 44, ал. 6 от Закона за местните данъци и такси не се облагат с данък имуществата, придобити от дарение между роднини по права линия и между съпрузи.

В) В сферата на права, произтичащи от трудови и осигурителни правоотношения

Съгласно чл. 157 от Кодекса на труда работодателят е длъжен да предостави на работник или служител отпуск от два работни дни при встъпване в брак, както и при смърт на съпруг, но не и на извънбрачен партньор.

Редица разпоредби на Закона за дипломатическата служба дават привилегии само на членовете на семействата на дипломатическите служители, когато те са със задграничен мандат. Съгласно § 1 от допълнителните разпоредби към закона членове на семейството са съпругът и децата, но не и лицата, които са във фактическо съжителство с дипломатическия служител. Поради това те не могат да се ползват от привилегиите, които Законът за дипломатическата служба предоставя само на съпрузите⁹.

Законът за държавния служител съдържа множество разпоредби, поставящи държавните служители, сключили граждански брак, в по-благоприятно положение в сравнение с живеещите на семейни начала. Съгласно чл. 24, ал. 4 от закона държавният служител е освободен от задължението си да изпълни акт или заповед на погорестоящ орган, които са насочени срещу неговия съпруг или съпруга. Според чл. 62, ал. 3 от същия закон държавният служител може да бъде временно освободен от задълженията си при встъпване в брак и при смърт на съпруга си. При прекратяване на служебното правоотношение при смърт на държавния служител преживелият съпруг има право на обезщетение в размер на толкова основни заплати, определени към момента на смъртта, колкото прослужени години като държавен служител има той, но не повече от 20¹⁰. Подобни права не са предоставени на извънбрачните партньори.

Според чл. 16, ал. 1 от Закона за жилищностроителните кооперации член на жилищностроителна кооперация може с негово съгласие да бъде заместен изцяло или частично от неговия съпруг, но не и от извънбрачен партньор.

Съгласно чл. 86, ал. 2 ЗИНЗС началникът на затвора или на затворническото общежитие може да забрани за срок до 6 месеца свижданията, кореспонденцията или

⁹ Член 70–79 от Закона за дипломатическата служба.

¹⁰ Член 104, ал. 4 от Закона за държавния служител.

телефонната връзка с лица, които оказват отрицателно влияние върху лишения от свобода, с изключение на контактите с възходящи, низходящи, съпруг, братя и сестри, защитници и повереници. Изключението не визира извънбрачните партньори.

Според ЗМВР при прекратяване на служебното правоотношение при смърт на служител на МВР съпрузите имат право на обезщетение в размер на толкова месечни възнаграждения, колкото прослужени години има починалият служител на МВР, но не повече от 20¹¹. Само преживелият съпруг и децата имат право на еднократно обезщетение за загинал при или по повод изпълнение на служебните си задължения държавен служител в МВР¹².

Г) Относими стандарти, установени в практиката на ЕСПЧ

Имат ли извънбрачните партньори защитими права по чл. 8 и по чл. 1 от Протокол № 1 на ЕКПЧ?

В редица решения, разглеждащи трайно установени отношения между разнополови двойки, ЕСПЧ приема, че съвместното живеене на двама души с различен пол в продължение на години представлява „семейство“ и попада в приложното поле на чл. 8 ЕКПЧ¹³, защитаващ правото на личен и семеен живот.

Съдът е потвърждавал многократно в своята практика по отношение на разнополови двойки, че понятието „семейство“ съгласно разпоредбата на чл. 8 ЕКПЧ не се ограничава само до базираните на брак връзки, а може да обхване и други трайно установени отношения, свързани със съвместно живеене извън брака. Дете, родено от такава връзка, се води по право част от това „семейство“ от момента на раждането му (вж. *Elsholz c/y Германия [GC]*, № 25735/94, § 43, ECHR 2000-VIII; *Keegan c/y Ирландия*, решение от 26 май 1994 г., § 44, серия А, № 290, както и *Johnston и др. c/y Ирландия*, 18 декември 1986 г., § 56, серия А, № 112).

Посочените в настоящия анализ ограничения в личните и имуществените права на несемейните двойки и на техните деца накърняват правата им по чл. 8 ЕКПЧ и по чл. 1 от Протокол № 1 от ЕКПЧ и конфронтират маркираните в изложението аспекти от националното право със задължителни правни стандарти, възприети от Съда в Страсбург.

¹¹ Член 252, ал. 6 ЗМВР.

¹² Член 255, ал. 2 ЗМВР.

¹³ *Johnston и др. c/y Ирландия*, 18 декември 1986 г., § 56, серия А, № 112: „56. В конкретния случай става ясно, че жалбоподателите, първият и вторият от които са живели заедно в продължение на около петнадесет години (вж. § 11 по-горе), представляват „семейство“ по смисъла на чл. 8. Те се ползват от защитата на чл. 8 независимо от това, че връзката им съществува извън брака (вж. § 55 по-горе)“.

Нарушен ли е чл. 14 във връзка с чл. 8 ЕКПЧ и чл. 1 от Протокол № 1 от ЕКПЧ?

Според практиката на Съда в Страсбург, за да възникне проблем по чл. 14 ЕКПЧ, трябва да има разлика в третирането на лица в приблизително сходни ситуации или да няма разлика в отношението на държавата към лица в различно положение. Такова третиране би било дискриминационно, ако то няма обективно оправдание, не преследва легитимна цел или ако не е налице разумна пропорционалност между използваните от държавата средства и преследваната с тях цел. Макар договарящите държави да имат свобода на преценка дали и доколко различията в подобни ситуации оправдават различно третиране (вж. *Burden c/y Обединеното кралство* [GC], №. 13378/05, § 60, ECHR 2008), във всеки конкретен случай ЕСПЧ преценява дали условията за „необходимост“ и „пропорционалност“ са изпълнени точно от националните власти (вж. *Marckx c/y Белгия* от 13 юни 1979 г., § 38, серия А, №. 31, *Gas and Dubois v. France*, № 25951/07, решение от 15 март 2012 г., § 58 и сл.).

„Необходимост“ и „пропорционалност“

Д) Относно „необходимостта“ на намесата

В своята практика Съдът в Страсбург приема, че изразът „необходими“ има специфично значение. Той представлява своеобразна правозащитна „мяра“, отразяваща баланса между преследваната с намесата в защитимото право легитимна цел и употребените средства за нейното постигане. От тази гледна точка понятието „необходими“ не означава просто „нужни“ или „приложими“. Това са мерки, които в оптимална степен, по най-подходящ начин, отразяват разумния и справедлив баланс между защитими ценности, между обществения интерес и индивидуалните права.

Макар и в контекста на чл. 10 ЕКПЧ, „необходимостта“ на ограничението е дефинирана по блестящ начин в решението по делото *Тодор Янков c/y България* от 11 декември 2003 г. (жалба № 39084/97):

„(ii) Прилагателното „необходими“ по смисъла на чл. 10, т. 2 предполага съществуването на „неотложна обществена потребност“. Договарящите държави имат известна свобода на преценка, когато определят дали съществува такава потребност, но тази свобода върви ръка за ръка с контрол на европейско равнище както върху законодателството, така и върху решенията по прилагането му, включително решенията, постановени от независим съд“¹⁴.

В контекста на относимия към настоящия анализ чл. 8 ЕКПЧ необходимостта от намесата е дефинирана в решение от 25.03.1983 г. на ЕСПЧ по делото *Силвър и*

¹⁴ Делото *Тодор Янков c/y България*, жалба № 39084/97, решение от 11 декември 2003 г.

др. *с/у Обединеното кралство (Silver and Others v. the United Kingdom)*. Според ЕСПЧ:

„По много поводи Съдът е заявявал разбирането си на израза „необходими в едно демократично общество“, естеството на функциите му при разглеждането на свързаните с него въпроси и начина, по който изпълнява тези функции. Достатъчно е тук да се обобщят някои принципи:

а) Прилагателното „необходими“ не е синоним на „неизбежни“, нито има гъвкавостта на понятия като „приемливи“, „обичайни“, „полезни“, „разумни“ или „желателни“ (решението по делото Хендисайд, А-24);

б) Договарящите държави имат известна, но не и неограничена свобода на преценка при налагане на ограничения, но Съдът е този, който взема окончателното решение дали те са в съответствие с Конвенцията (пак там).

в) Изразът „необходими в едно демократично общество“ означава, че за да бъде в съответствие с Конвенцията, намесата на държавните власти трябва да отговаря на „належаща обществена нужда“ и да бъде „пропорционална на преследваната законна цел“ (пак там)“.

Преценката дали визирият в двете решения правен стандарт е бил съобразен налага преюдициален отговор на въпроса дали намесата преследва легитимна цел. От тази перспектива не личи разгледаните в началото на изложението случаи на неравно третиране на семейните и извънбрачните двойки в България да са обусловени от „неотложна обществена потребност“, която оправдава мерки, драстично ограничаващи правата на несемейните двойки.

Както беше посочено, през последните години е налице съществена промяна на семейните модели в България. Ако при приемане на Конституцията през 1991 година доминиращ е бил традиционният семеен формат, през последните години множество млади хора предпочитат съвместно съжителство без граждански брак. В демократичната държава променените социални реалности изискват съответна промяна в правната рамка. В случая това би трябвало да стане чрез признаване и гарантиране на правата на двойките, живеещи във фактическо съжителство, и приравняване или доближаване на правния им статус до този на брачните партньори.

Е) Относно пропорционалността на намесата

Дори хипотетично да се приеме, че неравното третиране на несемейните двойки в българското право служи на легитимна цел – например запазването на гражданския брак като ценност, то не отговаря на изискването за пропорционалност.

В контекста на забраната за дискриминация по чл. 14 ЕКПЧ ограничаването на права, защитени от Конвенцията, може да бъде оправдано само ако е в интерес на обществото и е налице справедлив баланс между публичния интерес и основните пра-

ва на индивида (вж. решението по делото *Спорунг и Льонрот с/у Швеция*¹⁵, с. 26–28, § 69–74).

Реалностите в България, където над 70 % от младите хора живеят без граждански брак и повече от половината деца се раждат от несемейни родители, доказват, че е налице обществен интерес и необходимост не от запазване на статуквото, а от съответна промяна в правния регламент на отношенията между несемейните двойки. Най-адекватна изглежда генерална мярка, при която правният статус на трайно живеещите на семейни начала несемейни партньори бъде приравнен на брачните двойки във всички отношения. Само такава мярка би довела до съобразяване на националното право с правните стандарти на ЕСПЧ.

¹⁵ *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, решение от 23 септември 1982, Series A, № 52.